VECINĂTĂȚILE SINTACTICE ALE VERBELOR DE ACȚIUNE (CU SENS DE CREARE, MODIFICARE, DISTRUGERE ȘI DEPLASARE A OBIECTULUI)

Elena CONSTANTINOVICI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Rezumat. *Articolul tratează aspectul sintagmatic al verbelor de acțiune fizică. În funcție de subclasă și de sensurile pe care le are, verbele din această clasă implică 2 actanți de bază – agentul și pacientul – cu rolurile respective. Pe lângă aceasta, printre vecinătățile sintactice ale acestor verbe figurează destinatarul și instrumentul (existent în structura de adâncime), precum și alte circumstanțe, de cele mai multe ori, facultative.*

Cuvinte-cheie: *verb, sintagmatic, actant, circumstanțe, schemă semantico-sintactică, acțiune, agent, pacient, instrument.*

Abstract. *The article deals with the syntagmatic aspect of physical action verbs. Depending on the subclass and the meanings they express, the verbs in this class involve 2 basic actants - the agent and the patient - with the respective roles. In addition, among the syntactic neighborhoods of these verbs appears the recipient and the instrument (existing in depth structure), as well as other circumstances, often optional.*

Keywords: *verb, syntagmatic, actant, circumstances, semantic-syntactic scheme, action, agent, patient, instrument.*

Verbele de acțiune în general se asociază cu o impresionantă diversitate semantică. Asta pentru că este clasa de verbe cu o frecvență mare în limbă și cu cea mai mare varietate de procese pe care le exprimă, iar majoritatea sunt procese dinamice. Clasa verbelor de acțiune este cea mai numeroasă. Unitățile lexicale cuprinse de această clasă sunt eterogene atât sub aspect semantic, cât și gramatical. Există mai multe grupuri lexico-semantice în cadrul clasei verbelor de acțiune: verbele care semnifică **acțiuni fizice** (a ara, a face, a scrie, a tăia), **acțiuni intelectuale** (a cugeta, a gândi, a raționa), **verbele de declarație** (a vorbi, a spune, a zice), **verbele de mișcare** (a alerga, a merge, a călători) etc. Verbele de acțiune

se caracterizează printr-o mare varietate de scheme semantico-sintactice și printr-o diversă combinație de actanți și roluri asociate.

Pentru a dezvălui parțial această diversitate, în cele ce urmează, vom centra descrierea pe prezentarea vecinătăților sintactice ale unor verbe de acțiune fizică, reprezentative pentru limitele modelului sintagmatic specific, în constelația sensurilor pe care le exprimă și a actanților pe care îi comandă. Pentru a descifra mecanismul de constituire a tiparelor sintagmatice ale verbelor în cauză, pentru a descoperi locurile libere deschise de ele, precum și actanții pe care îi guvernează și pentru a proba validitatea cercetării, sensurile vor fi ilustrate cu exemple exceptate din corpusul constituit pentru subproiectul *Structurile sintactice de bază ale limbii române*.

Exprimând acțiuni concrete ale participanților la situație (om, mecanism, fenomen al naturii), lexemele verbale din această subclasă au sensul generic „a face, a realiza ceva”. Semantica verbelor care exprimă acțiuni fizice este foarte largă. În literatura de specialitate se vorbește despre 4 subclase:

1) Crearea obiectului: *a confecționa, a crea, a fabrica, a face, a produce, a realiza* etc.

2) Modificarea obiectului: *a modifica, a schimba, a preface, a reface, a transforma* etc.

3) Distrugerea, sustragerea obiectului: *a distruge, a confiscă, a fura, a sustrage* etc.

4) Deplasarea obiectului: *a deplasa, a muta, a permuta, a strămuta, a transfera* etc.

Verbele de acțiune, în general, și verbele de acțiune fizică, în special, au constituit obiectul de studiu al mai multor lucrări. (A se vedea: Pană-Dindelegan, 1974; Evseev, 1974; Vulpe, 2002, p. 38-90; Bărbuță, 1996, p. 57-65; GALR, 2005, p. 326-330, Constantinovici, 2001, p. 160-166; 2007, p. 55-64) etc.

Rolul decisiv în diferențierea semantică a verbelor îi revine ansamblului de actanți implicați de aceste verbe. Cu alte cuvinte, determinanților care exprimă subiectul, obiectul, destinatarul și instrumentul. Printre exponentele clasei verbelor de acțiune fizică ce semnifică **crearea obiectului** se numără verbele: *a clădi, a construi, a confecționa, a coase, a crea, a croșeta, a dura, a edifica, a executa, a fabrica, a face, a împleti, a meșteri, a modela, a prepara, a produce, a realiza, a tricota, a zidi* etc. Verbul director al clasei este **a face**. Este un verb polisemantic, preponderent tranzitiv, cu schema semantico-sintactică de bază $N_1 + V + N_2$, care se descifrează prin <*cineva face ceva*>, dar are și ocurențe intransitive și pronominales, unde schemele diferă. (Notă. Schemele sintactice de bază asemănătoare pentru diverse verbe se vor ilustra o

singură dată. Cele care conțin actanți suplimentari se vor da la locul potrivit.) Din bogata paletă de sensuri, puține încadrează verbul dat în grupul verbelor creării. E vorba de sensurile:

1. A crea.

◇ A face *ceva*: o rochie, un costum, un dulap, o casă, o jucărie, o ladă, un gard, mobilă, pantofi, un om de zăpadă, flori din hârtie, o gaură în perete.

◆ *Ion își face casă. Nu eu am făcut fotografiile alea. Uzina face o sută de automobile într-o zi.*

2. A găti, a prepara.

$N_1 + V + N_2 + N_3$ (D) ,

◇ A face *ceva cuiva*: mâncare, salată, pâine, o prăjitură, cafea, ceai din plante medicinale.

◆ *Maria face mâncare copiilor. Le-am făcut oaspeților câte o cafea.*

3. A compune, a scrie, a realiza, a alcătui, a întocmi.

◇ A face *ceva*: o traducere, poezii, o lege, o convenție, un tablou.

◆ *Am făcut o listă cu toate cărțile pe care vreau să le citesc. Ion face proză. Noi vom face o lucrare despre proteine. În acest caz va trebui să facem un plan alternativ. Elevul și-a făcut temele.*

4. A câștiga, a agonisi.

◇ A face *ceva*: bani, milioane, avere.

◆ *Cred că vom face afaceri împreună.*

Celelalte sensuri ale verbului *a face* (fără a lua în considerare și varianta lui pronominală) exprimă fie modificarea obiectului până la distrugerea lui: a preface, a schimba; a se îmbolnăvi, a face *ceva* una cu pământul (*Ei fac din noapte zi., Băutura te face din om neom., Din coadă de câine, nu poți face sită de mătase., Ion face pe nebunul și nu vine la cursuri., Ion a făcut gripă., Expertul a făcut praf lucrarea mea., Explozia a făcut casa noastră una cu pământul.*); fie calificarea lui: a numi, a cataloga, a practica, a studia (*L-a făcut prost / măgar / mincinos pe colegul său., Lumea l-a făcut hoț., Aceste roluri l-au făcut celebru pe actor., El face matematica la universitate.*); fie deplasarea obiectului: a străbate, a parcurge (*Mașina a făcut 60 de mii de kilometri. Făceam zilnic câte 10 km. Au făcut 20 de km pe jos, prin frig.*) și altele. Verbul *a face* a constituit obiectul mai multor studii, două dintre care nu pot fi trecute cu vederea. E vorba de un articol semnat de Oana Magdalena Cenac (2007, p. 318-322) unde se discută fenomenul sinonimiei sintactice „între construcțiile cu *a face* și un substantiv, adjectiv sau altă parte de vorbire, pe de o parte, și, pe de altă parte, cu verbele înrudite derivațional cu substantivul sau adjectivul respectiv” (p. 319). Un alt studiu cuprinzător referitor la disponibilitățile sintactice ale verbului *a (se) face* este realizat de Elena Zgârcibaba (2015, p. 8-11).

Verbul *a crea*, verb tranzitiv, se încadrează în totalitate în grupul verbelor creării, ca verb bivalent:

1. A produce, a realiza ceva nou, ceva ce nu a existat.

◊ A crea *ceva*: un dispozitiv, o mașină, un nou model, o siglă nouă pentru un produs.

◆ *Michelangelo a creat o sculptură care îl reprezintă pe Moise. Cercetătorii au creat un robot care poate fi dirijat cu ajutorul gândurilor.*

2. A înființa, a funda, a întemeia.

◊ A crea *ceva*: o instituție, o școală, un stat național, unitar, un curent filozofic, o teorie.

◆ *Aceste țări au creat un fond de dezvoltare regională. Comisia va crea cadrul legislativ pentru activitatea comercială.*

3. A alcătui, a compune, a elabora.

◊ A crea *ceva*: un nou cuvânt, un roman, o piesă de teatru, o operă de artă.

◆ *Dramaturgul a creat multe piese de teatru. Cred că am creat un raport echilibrat.*

4. A pregăti, a forma (pentru o misiune, o carieră etc.).

◊ A crea *pe cineva / ceva*: specialiști, cadre, ingineri, rezerve, noi locuri de muncă, condiții de dezvoltare, condiții pentru succesul (unei acțiuni, unei întreprinderi).

◆ *Au promis că vor crea noi locuri de muncă. Șefii le-au creat toate condițiile pentru muncă. Există întreprinderi care creează specialiști.*

5. A cauza, a determina.

◊ A crea *ceva*: o impresie, o bună dispoziție, emoții pozitive, o stare de spirit, o stare de indispoziție, o stare de plictis, iluzii false, o tensiune nervoasă, motive de enervare, necazuri, dificultăți, probleme, complicații, dependență, agitație, tulburare, confuzie, haos, panică în rândul oamenilor / printre oameni, dezordine, o situație dificilă, o situație explozivă, dezbinare în rândurile (unui partid, unei organizații), o diversiune, un precedent, o situație mai bună, un nume, o clientelă // din nimic.

◆ *Șuvoaiele de apă le-au creat dificultăți turiștilor. Aceste măsuri creează încredere în procesul de instruire. Vom crea un precedent care ar putea fi utilizat și în alte domenii.*

După cum se poate observa din cele de mai sus, pentru verbele creării, actanții de bază sunt *agentul* și *obiectul* (cu rol de rezultat). Ceilalți actanți, printre care destinatarul, sunt facultativi.

Din subgrupul verbelor care exprimă **modificarea obiectului**, foarte numeros, de altfel, fac parte: *a corecta, a desăvârși, a întregi, a înnoi, a îndrepta, a îmbunătăți, a modifica, a moderniza, a normaliza, a perfecționa, a preface,*

a prelucra, a preschimba, a raționaliza, a reconstrui, a rectifica, a redresa, a reforma, a reface, a renova, a repara, a schimba, a transforma, a sistematiza etc. Schema semantico-sintactică de bază este $N_1 + V + N_2$.

Verbele *a modifica* și *a transforma* țin de subgrupul de verbe ale acțiunii fizice din subclasa modificării obiectului.

A schimba.

◇ A modifica *ceva*: o pălărie, o haină, un text, un proiect, un program, o lege, constituția, ordinea, regulile după bunul plac, proprietățile unui metal, construcția unei mașini.

◆ *Administratorii rețelei au modificat parolele. Parlamentul a modificat radical propunerile comisiei. Inginerii au modificat varianta inițială a proiectului.*

A transforma v. tr.

A modifica aspectul, forma, caracterul etc.

$N_1 + V + N_2 + \text{în } N_3$.

◇ A transforma *ceva/ pe cineva*: apa în vin, apa în gheață, plumbul în aur, o substanță în alta, un ogor în pășune, un teren în parc, curentul alternativ în curent continuu, vorba în faptă, o încercare într-un fapt, îndoiala în certitudine, necesitatea în virtute, înfrângerea în victorie / radical, complet.

◆ *Războiul a transformat orașul înfloritor într-un morman de ruine. Primăria a transformat clădirea în muzeu. Folosind acest program poți transforma orice fotografie într-o splendidă pictură. Vor transforma acest spital într-o fortăreață. Să nu transformăm acest frumos eveniment într-o competiție. Și-a transformat complet casa. El vrea să transforme lumea.*

Complementul prepozițional este o ocurență obligatorie pentru verbul *a transforma*.

Din subgrupul de verbe cu **sensul de distrugere**, de nimicire a obiectului fac parte: *a asasina, a distruge, a doborî, a desființa, a devasta, a extermina, a executa, a extirpa, a înjunghia, a împușca, a lichida, a masacra, a mistui, a năruia, a omorî, a pârloli, a prăpădi, a potopi, a pulveriza, a rade, a răpune, a sfâșia, a sugruma, a strangula, a suprima, a tăia, a tortura, a ucide*. Pentru acest grup, verbele se clasifică în funcție de valoarea semantică animat/inanimat a actantului=subiect și a actantului=obiect direct. De exemplu, verbul *a executa* se încadrează în clasa verbelor creării dacă nominalul care exprimă subiectul este animat (+uman), iar cel care exprimă obiectul direct este inanimat: *Fiica mea a executat o broderie fină*. Când însă nominalele care exprimă subiectul și obiectul direct sunt ambele animate (+uman), verbul dat ține de subgrupul verbelor de distrugere: *Pirații au executat un ostatic*.

A distruge este un verb tranzitiv care se încadrează plenar în acest subgrup. După cum se poate observa din sintagmele și enunțurile cu/pe care

le construiește, pe lângă actanții obligatorii, verbul dat necesită și diverse circumstanțe pentru a exprima situația descrisă. În cazul acestui verb, nu mai contează semul animat/inanimat.

1. A nimici.

◇ A distruge *ceva/ pe cineva*: o clădire, un pod, un drum, un oraș, o instalație, o proprietate, o persoană, un adversar, o armată, orice urmă, dovezile, o teorie, un argument// cu mâinile goale, puțin câte puțin, fărâma cu fărâma, complet, din temelii, prin foc, printr-o explozie, prin acte de vandalism.

◆ *O bombă a distrus casa. Printr-un foc de artilerie inamicul a distrus gara. Uraganul a distrus construcțiile. Dezastrele naturale pot distruge populația umană. Acidul distruge țesuturile. Rugina distruge fierul. Focul a distrus totul. Dacă vrei să distrugi o țară, atunci ucide-i sistemul de învățământ.*

2. A ruina.

◇ A distruge *ceva*: sănătatea, organismul, viața, fericirea, speranțele, iluziile, reputația, poziția socială, familia, căsnicia cuiva.

◆ *Băutura i-a distrus organismul. Un rău ascuns îl distruge. Ai distrus viața unui om azi. Lucrul acesta îmi distruge familia. Mi-ar putea distruge cariera. Nu îmi vei distruge restul vieții. Nu pot distruge căsnicia copiilor mei.*

Verbele care semnifică **deplasarea obiectului** fac parte din grupul mai general al verbelor de mișcare: *a aduce, a arunca, a căra, a coborî, a duce, a deplasa, a evacua, a importa, a împrăști, a mișca, a muta, a remorca, a ridica, a rostogoli, a transfera, a trage, a urca*.

Vecinătățile sintactice ale verbelor din acest subgrup sunt mai diversificate. De exemplu, verbul *a arunca*, în ocurențele sale tranzitive, se construiește cu un obiect direct, cu un complement indirect, cu un complement prepozițional și cu circumstanțiale, preponderent, de loc:

1. A azvârli.

$N_1 + V + N_2 // + \text{Circ.}$.

◇ A arunca *ceva*: o piatră, mingea, sulița, discul, o greutate, o bilă, servieta, un geamantan, hârtiile, hainele, pantofii, undița, bombe // pe fereastră, peste gard, din tren, peste bord, pe jos, pe bancă, pe raft, în apă, în mare, pe mal, în aer, afară, într-un colț, în toate părțile, cu forță, cu violență, claie peste grămadă.

◆ *E momentul să aruncați mingea. Băiatul a aruncat o piatră în apă. Vizitii au aruncat cocoșul în fântână. Valurile au aruncat luntrea pe mal. Impactul a aruncat autoturismul pe contrasens. Vulcanul aruncă lavă.*

$N_1 + V + N_2 + N_3 (D)$.

◇ A arunca *ceva cuiva*: mingea, cheile, banii// în față.

◆ *Stăpânul i-a aruncat câinelui un os. Marinarii i-au aruncat celui prins în vârtej de ape un colac de salvare.*

2. A lepăda.

◇ A arunca *ceva*: gunoiul, un palton vechi, hainele uzate, lucrurile nefolositoare, mâncarea expirată// la gunoi, la coș, la fier vechi, în stradă.

◆ *Ion a aruncat hainele vechi. Poți să arunci aceste boarfe. Locuitorii acestor apartamente aruncă gunoiul pe fereastră direct în stradă. Fă două copii și aruncă originalul.*

Ca verb intransitiv, cu sensul <a da cu ceva în cineva> are următoarea schemă sintactică:

$N_1 + V + \text{cu } N_2 + \text{în } N_3$.

◇ A arunca cu *ceva* în *cineva* / *după ceva*: cu bulgări de zăpadă, cu o piatră.

◆ *Copiii aruncau cu bulgări de zăpadă în ferestre. A fost reținut de poliție pentru că aruncă cu pietre după mașini. Oamenii aruncă cu pietre numai în pomii cu roade.*

Caracteristic pentru verbele de acțiune, în special pentru cele de acțiune fizică, este actantul cu rol de instrument din structura lor de adâncime. De exemplu, verbele: *a croșeta*, *a pieptăna*, *a secera*, *a săpa*, *a vâsli* etc. conțin în structura lor de adâncime semele <a acționa + instrumentul indicat de tema verbală>. La aceste verbe actantul cu rol de instrument are, de obicei, întrebuințare absolută. Dintre enunțurile: *Maria croșetează un mileu*. Și *Maria croșetează un mileu cu croșeta*. sau *Eu o pieptăn pe fiica mea*. și *Eu o pieptăn pe fiica mea cu pieptenele*., o întrebuințare mai frecventă o au primele, dat fiind principiul economiei în limbă sau al efortului minim. Actantul cu rol de instrument nu se actualizează, el rămânând în structura de adâncime.

Acesta este tabloul sumar al vecinătăților sintactice ale verbelor de acțiune fizică. După cum e lesne de observat, verbele date se construiesc, obligator sau facultativ, cu actanți și cu circumstanțe, în funcție de subgrupul pe care îl reprezintă și de sensul pe care în dezvoltă. Verbele tranzitive reclamă obligatoriu un subiect și un obiect direct, iar facultativ, diverse complemente necircumstanțiale sau circumstanțiale. Verbele intransitive se construiesc în mod obligatoriu cu un subiect, celelalte componente sintactice fiind, în funcție de sens, obligatorii sau facultative.

Referințe bibliografice:

1. BĂRBUȚĂ, Ion. Semantica și sintagmatica verbului. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 1996, nr. 3, p. 57-65.

2. CENAC, Oana Magdalena. Despre valorile verbului a face. În: *Communication and Argumentation in the Public Sphere*. (2007) Year I, Issue 2. ISSN 1843 - 7893 pp. 318-322; sau

Oana Magdalena CENAC Despre valorile verbului a face Universitatea Dunărea de Jos, Galați, ROMÂNIA În: oanacenac@yahoo.com

3. CONSTANTINOVICI, Elena. Subcategorizarea semantică a verbelor de acțiune fizică. În: *Materialele simpoziunului internațional „Studii și cercetări economice – exigențe pentru Republica Moldova. IREI 2001”*, Chișinău, 2001.

4. CONSTANTINOVICI, Elena. *Semantica și morfosintaxa verbului în limba română*, Chișinău, CEP USM, 2007.

5. EVSEEV, Ivan. *Semantica verbului*. Categoriile de acțiune, devenire și stare. Timișoara, 1974.

6. *GALR* = Gramatica limbii române, 1, Cuvântul. Editura Academiei Române, 2005, p. 326-330.

7. PANĂ-DINDELEGAN, Gabriela. *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, 1974.

8. VULPE, Ana. *Verbele creării în limba română*, Chișinău, CEP USM, 2002.

9. ZGÂRCIBABĂ, Elena. Considerații la sintaxa verbului a (se) face. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. 2015, nr. 10(90), Seria „Științe umanistice”, p. 8-11.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B.P.-Hasdeu” al MEC.